

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Už vieną muštą...

2013-11-04

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: Kinas

AUTORIUS: Tomas Daugirdas

DATA: 2013-11

Ko galime išmokti iš nelaimių, kančių ir negandų? Kalbant apie okupacijų penkiasdešimtmetį, neretai „gėris“, kurį esą galima iš ten pasisemti, vertinamas kaip gebėjimas išlikti, savitas užsigrūdinimas per kančią, patirtis, kad, nepaisant režimo, tauta ir žmonės sugebėjo išlikti. Šias patirtis galima aiškinti net kaip patirties „privalumą“ prieš tuos, kuriems prievartos, sudarkytos visuomeninės bei politinės tvarkos nebuvo tekę patirti. Visai netoli Lietuvos gyvena tautos, kurios viso to nepatyrė ir nesupranta, ką reiškia išlikti. Priartėjimas prie blogio net gali būti suvokiamas kaip žmogiškos išminties šaltinis. Esame „mušti“, o už vieną muštą, sako, devynis nemuštus duoda. Tačiau toks požiūris iškreipia supratimą apie patirtį, nes supainioja blogį ir gėrį, ir blogį pateikia kaip gerosios žmogaus gyvenimo patirties šaltinį.

Logika apie tokį „blogio gerumą“ remiasi filmas *Ekskursantė*, naujausia lietuviška istorija apie tremtį. Mergaitė Marija pabėga iš tremtinių vagono jau tolumoje Rusijoje ir stengiasi sugrįžti į Lietuvą. Kelionėje jai nutinka nemažai gerų ir blogų dalykų. Bloga mergaitei buvo Rusijoje, bet netikėčiausiomis aplinkybėmis ji vis sutikdavo „gerų žmonių“. Rusija juk ir asocijuojasi su vargu, nepritekliais ir „gerais žmonėmis“, tą tikrai galėtų patvirtinti ne vienas sovietmetį pergyvenęs lietuvis. Lietuva, į kurią mergaitė galiausiai grįžta padedama gerųjų rusų, atrodo turtingesnė ir žymiai sotesnė, bet joje ji nesutinka nė vieno gero žmogaus. Sutiktieji yra jauna šeima, įdavusi savo giminaitį dėl savo gobšumo, lietuviai kagėbistai, kurių vienas čia pat muša mergaitę, ir sribai, kurie ją tuoj tuoj sučiups, bet čia filmas ir nutrūksta. Kelionė iš vargstančios Rusijos su sutinkamais geraisiais į išsvajotąją Lietuvą, kurioje gerieji aptinkami praeityje ir sapnuose, bet ne dabartyje.

Literatūroje nestinga pasakojimų, kaip sau įprastoje aplinkoje gyvenantis žmogus leidžiasi į pasaulį, idant jį pažintų bei įgytų patirties. Jis tam paprastai apsisprendžia laisva valia ir todėl, kad nori gyvenime nuveikti šį tą didingo, užuot saugiai dienas leidęs savo dvare ar ūkyje. Toks yra Odisėjas ir kiti žinomi keliauninkai.

Tačiau esama ryškaus skirtumo tarp Odisėjo sudėtingos kelionės ar net grįžimo namo

ir beteisio žmogaus kelionės po žiaurios sovietų valstybės užkampius. Kelionės istorijos dažniausiai esti patrauklios, nes jos suteikia galimybę geriau pažinti pasaulį, per kurį keliaujama, su kuriuo susiduriama. Keliavimas po sovietinį pasaulį negali tapti lygiaverčiu nuotykiu ar istorija, nes pagrindinis tikslas – išvengti susidūrimų su juo, kurie yra neišvengiami. Jie mergaitei suteikia vis naujų blogio patirčių, net jei jų ji iki galo nesupranta. Nors filme tarsi suponuojama, kad Marija vis labiau suauga, pradeda susigaudyti naujame pasaulyje, tačiau tai yra labiau nužmoginanti nei sužmoginanti patirtis. Ji vaiką paverčia įtariu, meluojančiu, nepasitikinčiu kitais, moka vogti pusiau suaugusiu. Filmo pabaigoje ji iš tiesų yra „mušta“, įgijusi praktinių žinių bei įgūdžių, kaip išgyventi pakitusiomis kitokios tvarkos sąlygomis. Ji tikrai nėra geresnė ar labiau pasitikinti galimu žmonių gerumu, nei istorijos pradžioje. Jos patirties žmogiškoji vertė yra labiau neigiama nei teigiama.

Filmas *Ekskursantė* neteikia jokios vilties, priešingai nei viename interviu yra minėjęs jo režisierius. Nebent viltingai galėtų nuskambėti paskutinioji mergaitės frazė, maždaug: *gali dar kartą išvežti, žinosiu, kaip grįžti, nes kelią jau žinau*. Tai prošvaistė, kad net nežmoniškiausiomis sąlygomis žmogus gali išlikti. Pasakymas „kelią jau žinau“ veikiausiai turėtų atspindėti visos lietuvių tautos iš okupacijų išsineštą patirtį, kad vieną kartą atsilaikėme, atsilaikysime ir dar, nes jau žinome, kas esate. Tačiau tai nėra viltis, kad gali rasti ar rasis pasaulis, kuris žmogui tokių išbandymų neužkraus, ir kad lietuviai pajėgūs tokį pasaulį sukurti ar bent to siekti.

Prievartos ir kančių patirtis žmogui galbūt ir leidžia labiau suprasti negeroves, tačiau jo gyvenimas neabejotinai būtų daug šviesesnis, o ateities tikslai – daug pozityvesni, jei jam viso to nebūtų tekę patirti. Susidūrimas su tokiu blogiu yra nelaimė, nes jis luošina visuomenės ir žmonės, skatina juos skirti žmogiškas bei kūrybines pastangas, idant išliktų. Jei nebūtų šio blogio, šie žmonės paprasčiausiai kurtų savo laimingą gyvenimą, siektų su gėriu, o ne su blogiu asocijuojamų tikslų. Jie gyventų visuomenėse, kuriose gali pasitikėti kitais, kur blogis laikomas blogu dalyku, su kuriuo verta kovoti, ir kurį galima nugalėti, ar bent tikėtis, kad jis nugalimas.

Nėra atsitiktinis dalykas, kad žiūrimiausi yra serialai, kuriuose rodomas gražus gyvenimas, viską nugalintis draugiškumas ir pagalba, skatinantys tikėti, jog kasdienis gerumas ir grožis yra pasiekiami tikrovė, ir nuoširdaus bendravimo ir palaikymo salas galima rasti net ištikus didžiausioms negandoms. Kai kuriuose serialuose intrigos bei apgavystės judina siužetą, tačiau žiūrovas tarsi jau yra gavęs nebylų pažadą, kad blogieji bus nubausti, jų intrigos – išaiškintos, o gėris – triumfuos. Detektyviniai serialai neretai praskleidžia tamsiąją gyvenimo pusę, vargą ir prievartą kaip nusikaltimų šaltinį ar vietą. Tačiau detektyvai ir yra populiarūs todėl, kad nusikaltimai yra išaiškinami, o blogis – sustabdomas. Tai teikia vilties, net jei visi puikiai supranta, kad nusikaltėlių rasis ir toliau, o blogis niekur nedingsta.

Potraukis gerai pasibaigiančioms istorijoms gali būti suprantamas kaip naivumas. Vis dėlto jis grindžiamas žmonių natūraliu tikėjimu ir viltimi, kad gėris gali nugalėti blogį, kad pasaulyje gali būti sukurta geresnė tvarka, palanki žmonėms tobulėti. Tokiuose siužetuose „muštas“ žmogus būtų toks, kuriam, kaip ir jo aplinkiniams, reikėtų daug pastangų sugrįžti prie įprasto santykio su kitais žmonėmis, visuomene ir aplinka.

Lietuvoje vis dėlto labiau paplitę siužetai, kuriuose vienintelė viltis yra išgyventi, išlikti

gniuždančiomis sąlygomis, o žmogiškų santykių, atjautos ir jautrių problemų sprendimo būdų likę ypač mažai. Galima prisiminti ir vadinamųjų liaudies rašytojų kūrybą, su kuria vaikai buvo ir yra supažindinami dar mokykloje, ir kuriuose gausu nežmoniškų ir diskriminacinių santykių šeimoje. Čia išlieka stipriausieji, o paramos ir draugiškumo iš kitų žmonių tikėtis neverta. Ką ir kalbėti apie kitus labai ryškaus turinio kūrinis, kai žmogus pažeidžia įprastas kaimo konvencijas: tuomet geriausia išeitis – žmogiškų santykių šaltyje bei jų poveikį dar labiau sustiprinančioje varganoje buityje pasirodanti mirtis ar atsiribojimas nuo bendruomenės, – jei tai pavyksta.

Vadovaudamiesi supratimu, kad blogis gali būti ir gėris, mat suteikia žmogui „vertingos“ patirties, imsime painiotis vertindami sovietmetį bei dabartinius reiškinius. Sovietmetis esąs blogas, tačiau kiek „vertingos“ patirties jis suteikęs jį išgyvenusiems žmonėms! Tad galbūt jis ir nebuvo toks blogas... O štai šiandien esama daug blogio, kad ir įvairiausių patyčių, pradedant mokykla, baigiant TV laidų stiliumi. Tačiau jei žmogus sugebės išgyventi, užsiauginti storą skūrą, tai jis jau eis per gyvenimą tiesiai, niekieno nesustabdomas. Kaip yra pasakęs vienas įžymus apžvalgininkas, natūralu esą šaipytis iš savęs, ir jis sukaupias visas galimas patyčias savo paties atžvilgiu ir jas nukreipias prieš save, kad kitiems nebeliktų ką daryti. Toks požiūris yra ne kas kita, kaip atspindys tikrovės, per negatyvumą ir blogį teikiančios žmogui „gyvenimiškos“ patirties.

Tačiau iš tiesų, kaip rodo tyrimai bei savižudybių patirtys, nežmoniški kitų poelgiai, nežmoniška aplinka ne tiek taurina, kiek žaloja žmones. Jie visą likusį gyvenimą gali nebepasitikėti kitais, nes žino, kad iš jų galima bet ko tikėtis. Jei iš tiesų manytume, kad gyvenime patirtas didelis vargas ir nežmoniškumas yra didelė vertybė, tai išlaikyti tokias sąlygas, kad jau vaikai patirtų vargą, įvairiausių nepriteklių, psichologinį bei fizinį diskomfortą. Tačiau iš tiesų gerą visuomenę suvokiame kaip tokią, kurioje tokių patirčių esama kuo mažiau, kuri sukuria kitas sąlygas jo kūrybiškumui ir žmogiškumui skleisti.

Turime policiją, kariuomenę, kitas priemones, kurios mus saugo nuo galimų negandų ir blogio savivalės, užtikrina tam tikrą tvarką. Suvokiame ir tai, kad visuomenė, kurioje vieni gyvena turtingai, o kiti – nežmoniškomis sąlygomis, nėra teisinga, ir ją reikia gerinti, kad skurdas ir vargas yra blogis, kurį reikia mažinti. Nieku gyvu negalvojame, kad visuomenę reikėtų paversti visų prieš visus karo būkle, nesvajojame kaip apie geriausią apie tokią valstybę, kurioje žmonės būtų beteisiai ir engiami, nes, išgyvenę visokeriopus išbandymus, neva taptų tauresniais, dvasingesniais ir širdingesniais...

Įvairiose kultūrose neabejotinai nestinga vargo, skurdo ir prievartos patyrusių žmonių, nuolat romantizuojamas jų sielos turtingumas ar būdo gerumas. Tačiau lenininis režimas skurdą bei nepriteklių kaip pranašesnę už gerovę iškėlė iki visuotinės ideologijos bei pavertė valstybės ir visuomenės tvarkos pagrindu. Revoliucinė lenininė retorika ne romantinių romanų puslapiuose, o tikrovėje įtvirtino požiūrį, kad darbininkai, kurie daug dirba ir mažai ką turi, dvasiškai ir moraliai tarsi vertesni už turtuolius, kurie valdo ir neva nepatiria jokių nepriteklių. Nuo tokio požiūrio tėra vienas žingsnis iki to, kad nužmogėjimas būtų paskelbtas moraline norma. Todėl „gero žmogaus“ režimo ar prievartos sąlygomis poetizavimas yra daugiau nei dviprasmiškas, jei nepadaroma išvada apie pamatinį režimo blogį, nepaisant to, kokie taurūs žmonės jo sąlygomis randasi.

Žmonės Lietuvoje neabejotinai turi pakankamai prievartos ir vargo patirties, kuri atspindi santykiuose, požiūryje į visuomenę, jos tikslus, į tai, koks turėtų būti žmonių gyvenimas. Noras sukurti žmogui palankesnę visuomenę vis dėlto nėra įveikęs išnaudojamojo ir engiamojo poetikos. Per daugiau nei dvidešimt metų nebuvo sukurta visuomenė bei žmonių santykiai, kuriuose pasitikėjimas būtų daug svarbesnis nei kito žmogaus (psichinės, moralinės ar fizinės) stiprybės išbandymas, jo „tikrosios“ žmogiškosios vertės atskleidimas. Toli gražu nedomino bendras požiūris, kad žmogų žeidžianti ar luošianti aplinka yra blogis, o ne jį stiprinančios patirties suteikimo sąlyga. Pasakodami apie tremtį ar kitus skaudžius praeities ir dabarties išgyvenimus, painiodamiesi tarp gėrio ir blogio, vis dar vadovaujamės neva liaudies neva išmintimi, kad už vieną muštą dešimt nemuštų duoda.